DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17784921

MASOFAVIY TA’LIMNING BIXEVIORISTIK XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Nilufar Ruslan qizi
“Tashkent International University of Education”
xalqaro universiteti magistranti
E-mail: M24028@tiue.uz

ANNOTATSIYA

Maqolada masofaviy ta’lim jarayonining bixevioristik xususiyatlari tahlil qilinadi. Onlayn platformalarda uchraydigan rag‘batlantirish tizimlari, darhol qayta aloqa, avtomatlashtirilgan baholash va takrorlash mexanizmlarining o‘quvchi xatti-harakatiga ta’siri ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, masofaviy o‘qitishning nazorat, motivatsiya va mustahkamlash jarayonlaridagi o‘ziga xos afzalliklari hamda undan kelib chiqadigan muammolar va cheklovlar yoritiladi. Tadqiqot masofaviy ta’limning bixevioristik paradigma bilan qanchalik uyg‘unlashishini va uni takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: masofaviy ta’lim, bixeviorizm, stimul-reaksiya, mustahkamlash, qayta aloqa, operant shartlantirish, motivatsiya.

BIXEVIORISTIC FEATURES OF DISTANCE LEARNING

Abdullaeva Nilufar Ruslan qizi
Tashkent International University of Education
Master’s student
E-mail: M24028@tiue.uz

ABSTRACT

This article analyzes the behaviorist characteristics of distance education. It examines the impact of online learning platforms’ reward systems, instant feedback, automated assessment, and repetition mechanisms on learner behavior. The study highlights both the advantages of behaviorist elements – such as control, motivation, and reinforcement and the challenges and limitations that arise in distance learning environments. The findings reveal how distance education aligns with behaviorist principles and outline possible directions for improving its pedagogical effectiveness.

Keywords: distance education, behaviorism, stimulus–response, reinforcement, feedback, operant conditioning, motivation.

KIRISH

So‘nggi yillarda masofaviy ta’lim jadal rivojlanib, global ta’lim tizimining ajralmas bo‘lagiga aylandi. Bu jarayon nafaqat texnologik, balki psixologik va pedagogik omillar bilan ham belgilanadi. Xususan, bixevioristik yondashuv masofaviy ta’limni tushuntirishda alohida o‘rin egallaydi. Bixeviorizmga ko‘ra, o‘qitish jarayoni tashqi rag‘bat, mustahkamlash, takrorlash va kuzatiladigan xatti-harakatlar o‘zgarishiga asoslanadi [1, b.48]. Masofadan o‘qish ana shu mexanizmlar bilan faol ishlay oladigan sharoitni yaratadi. Shu sababli masofaviy ta’limning bixevioristik xususiyatlarini ilmiy tahlil qilish zamonaviy ta’lim jarayonini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Masofaviy ta’limning bixevioristik xususiyatlari ko‘plab ilmiy manbalarda o‘rganilgan bo‘lib, ularning asosiy nazariy poydevori B.Skinner, E.Torndayk va J.Uotsonning ishlari bilan bog‘liq. Skinnerning operant shartlantirish modeli onlayn ta’lim platformalarida keng qo‘llaniladigan tezkor qayta aloqa, ball tizimi va avtomatik baholash mexanizmlarini tushuntirishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotchilar (A.Moore, T.Bates, G.Anderson) masofaviy ta’limda tashqi stimullar kuchayishi o‘quvchining motivatsiyasini boshqarishini, ammo ichki qiziqishni pasaytirishi mumkinligini ta’kidlaydi. Mahalliy adabiyotlarda ham (D.Pardaboyev, M.Ochilova, F.Xamroyeva va boshqalar) masofaviy o‘qitishning mustahkamlash, nazorat va qayta aloqa imkoniyatlari yuqori ekanligi bilan birga, ijodiy fikrlashning cheklanishi va muloqotning qisqarishi kabi muammolar qayd etiladi.

Tadqiqotda nazariy tahlil va qiyosiy o‘rganish usullari qo‘llanildi. Bixeviorizmning asosiy tamoyillari hamda masofaviy ta’lim bo‘yicha ilmiy manbalar o‘rganilib, stimul-reaksiya, mustahkamlash, rag‘batlantirish va nazorat tizimlarining masofaviy ta’limdagi namoyon bo‘lishi tahlil qilindi. Shuningdek, mavjud platformalar faoliyatiga oid ochiq manbalar va ilmiy maqolalar asosida masofaviy ta’lim jarayonining bixevioristik mexanizmlari umumlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bixeviorizmning asosiy g‘oyasi - o‘quvchi xulqi tashqi omillar ta’sirida shakllanishi. Masofaviy ta’limda esa o‘quvchiga beriladigan topshiriqlar, test tizimlari, progress indikatorlari, avtomatlashtirilgan baholash vositalari ana shu tashqi rag‘batlantirish elementlarini kuchaytiradi. Masalan, onlayn platformalarda qo‘llaniladigan badge, reyting, ball yig‘ish tizimlari mukofotlashning tipik bixevioristik mexanizmlaridir. Shuningdek, masofaviy ta’lim jarayonida qat’iy

tuzilgan modul strukturalari, bosqichma-bosqich topshiriqlar, har bir vazifadan keyin darhol *“feedback”* berilishi Skinnerning operant shartlantirish nazariyasiga yaqinlashadi. O‘quvchi bajarilgan amal natijasini darhol ko‘radi. Natija esa navbatdagi faoliyatga bevosita ta’sir qiladi. Bu esa masofaviy ta’limda o‘quv jarayonining boshqariluvchanligini oshiradi [2, b.248].

Masofaviy ta’limda mustahkamlash tezligi va ko‘lami an’anaviy ta’limdan keskin farq qiladi. Agar sinfda o‘qituvchi har bir javobni baholab ulgurmasa, onlayn tizimlar buni bir zumda amalga oshiradi. Qayta aloqa vaqtining qisqarishi esa xatti-harakatlarning tezroq shakllanishiga olib keladi. Masalan, o‘quvchi testga javob beradi - tizim darhol natijani ko‘rsatadi. Xato savollar qayta ko‘rsatiladi. Takrorlashga undovchi mexanizm avtomatik ravishda ishga tushadi. Bu klassik bixevioristik *“stimul–reaksiya–mustahkamlash”* formulasining to‘liq ishlashidir. Natijada, o‘quvchining motivatsiyasi ko‘pincha ichki ehtiyojlardan emas, balki ko‘rinadigan tashqi rag‘batlardan shakllanadi.

Masofaviy ta’limda rag‘batlantirish faqat ball yoki reyting ko‘rinishida emas - oson interfeys, qulay mobil ilovalar, interaktiv animatsiyalar ham o‘quvchini faolroq qilishga xizmat qiladi. Bularning barchasi bixeviorizmda *“ikkinchi darajali mustahkamlash”* deb ataladi. Boshqa tomondan, masofaviy ta’lim intizomni ham yangi usullar bilan nazorat qiladi. Masalan, tizim o‘quvchining faol va nofaol vaqtini qayd etadi, topshirilgan fayllarni tekshiradi, kameradan foydalanishni talab qiladi, ekran monitoringini kiritadi. Bu nazorat shakllari an’anaviy sinfxonalardagi jismoniy nazoratdan farqli ravishda, texnologik kuzatuv mexanizmlariga asoslanadi. Bixeviorizm nuqtai nazaridan, bunday davomli kuzatuv o‘quvchining xatti-harakatni boshqarish qobiliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Masofaviy ta’lim platformalari ko‘p hollarda takrorlashga mo‘ljallangan: qisqa videodarslar, test bloklari, mini-interaktiv mashqlar, tezkor viktorinalar - bularning barchasi qisqa, ammo takrorlanuvchi o‘quv faoliyatini tashkil etadi. Aynan takroriy faoliyat bixevioristik o‘qitishning asosiy vositasi sanaladi. Shuningdek, algoritmik topshiriqlar (masalan, kod yozish, til o‘rganishdagi mashqlar, formulalarni qo‘llash) avtomatlashtirilgan xatti-harakatlarni shakllantiradi. O‘quvchi bir xil turdagi topshiriqlarni muntazam takrorlab boradi, natijada ma’lum ko‘nikmalar asta-sekin avtomatik darajaga ko‘tariladi.

Onlayn ta’lim tizimlari o‘quvchilar faoliyatini doimiy ravishda qayd etadi: kirish vaqti, kursda sarflangan daqiqalar, topshiriqlar statistikasi, baholash jarayonlari [3, b.330]. Bu ma’lumotlar nafaqat o‘qituvchi uchun, balki o‘quvchining o‘zi uchun ham teskari aloqa vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, o‘quvchi o‘z xatti-harakatini o‘zi boshqarishga o‘rganadi. Bu esa bixeviorizmda muhim bo‘lgan *“o‘z-o‘zini mustahkamlash”* mexanizmini kuchaytiradi.

Masofaviy ta’limning bixevioristik xususiyatlari kuchli bo‘lsa-da, bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Birinchidan, o‘quvchi tashqi rag‘batlarga haddan tashqari bog‘lanib qolishi mumkin. Bu holatda ichki motivatsiya sustlashadi. Ikkinchidan, o‘quv jarayoni ko‘pincha mexanik takrorlashga o‘tib ketadi, bu esa ijodkorlikni cheklaydi. Uchinchidan, muntazam nazorat va monitoring ba’zan o‘quvchida psixologik bosim hosil qilishi ehtimoldan xoli emas.

Masofaviy ta’limning bixevioristik xususiyatlari kuchli bo‘lsa-da, ushbu yondashuvning amaliy qo‘llanishi bir qator murakkabliklar va cheklovlarni yuzaga chiqaradi. Birinchi muammo - *o‘quvchining tashqi rag‘batlarga haddan tashqari bog‘lanib qolishi*. Onlayn platformalardagi ball yig‘ish, badge olish yoki reytingda yuqoriga ko‘tarilish kabi tizimlar tezkor natija bersa-da, o‘quvchi vaqt o‘tishi bilan faqat tashqi mukofotlar uchun harakat qilishni boshlashi mumkin. Natijada ichki motivatsiya, ya’ni bilim olishning o‘zi uchun qiziqish kamayadi [4, b.742]. Bu holat uzoq muddatda mustahkam va mazmunli o‘quv faoliyatini qo‘llab-quvvatlamaydi.

Ikkinchi cheklov - *ta’lim jarayonining mexanizatsiyalashuvi va avtomatlashtirilgan xatti-harakatlarga haddan tashqari urg‘u berilishi*. Masofaviy platformalarda ko‘plab topshiriqlar algoritmik tarzda tuziladi: testlar, bir xil tipdagi mashqlar, qayta-qayta takrorlashga mo‘ljallangan vazifalar. Bunday faoliyat bixeviorizmga juda mos keladi, ammo ijodiy fikrlash, tahliliy yondashuv yoki kontekstual tafakkurni rivojlantirmaydi. Shuning uchun o‘quvchining fikrlash faolligi cheklanishi mumkin. U “to‘g‘ri javobni topish”ga o‘rgangan bo‘ladi, lekin “masalani o‘ylab ko‘rish”ga emas.

Yana bir muhim masala - *nazoratning ortiqcha kuchayishi*. Masofaviy ta’lim tizimlari odatda o‘quvchining faoliyati haqida batafsil ma’lumot to‘playdi: kirish vaqti, ishlatilgan daqiqalar, kameradan kuzatuv, ekran monitoringi va boshqalar. Texnologik nazorat o‘qituvchiga ma’lumot beradi, lekin o‘quvchi uchun psixologik bosim manbai bo‘lib qolishi mumkin. Ayrim hollarda talabalar o‘zini muntazam kuzatilayotganini sezib, “xatoga yo‘l qo‘ymaslik” kayfiyati bilan ishlay boshlaydi. Natijada tashabbus kamayadi, mustaqil o‘qish jarayoni esa sun’iy cheklovlar ostida qoladi.

Bundan tashqari, *ijtimoiy muloqotning qisqarishi* ham sezilarli muammo hisoblanadi. Bixevioristik yondashuvda muloqot ikkilamchi omil sifatida qaraladi, chunki asosiy urg‘u xatti-harakatga beriladi. Ammo masofaviy ta’limda bu holat yanada kuchayadi. O‘quvchi ko‘pincha ekranga qarab, tayyor topshiriqlarni bajaradi. Guruhda ishlash, tabiiy munosabatlar, o‘qituvchining real vaqt emotsional reaksiyasi, norasmiy suhbatlar - bularning barchasi sezilar-sezilmas yo‘qoladi. Bu esa ijtimoiy-psixologik rivojlanishga, muloqot ko‘nikmalariga va o‘quvchining o‘zini guruhning bir qismi sifatida his qilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuningdek, *platformaga bog‘liqlik va texnik cheklovlar* ham bixevioristik jarayonlarni bir tomonlama ko‘rinishga soladi. Ko‘plab tizimlar natijani faqat raqamlar orqali baholaydi: foiz, ball, to‘g‘ri javoblar soni. Bu esa bilim sifatining murakkab, ko‘p qatlamli jihatlarini inobatga olmaydi. Masalan, talabaning mulohaza yuritish qobiliyati, original g‘oya taklif qilishi yoki kontekstual tahlil qilish mahorati sonli ko‘rsatkichlarda aks etmaydi. Shunday bo‘lsa-da, tizim ularni yuqori sifatli natija bilan tenglashtira olmaydi.

Yana bir ehtimoliy xavf - *o‘quvchining “passiv kuzatuvchi”ga aylanishi*. Agar topshiriqlar juda soddalashtirilgan bo‘lsa yoki mustahkamlash faqat avtomatik tarzda berilsa, o‘quvchi jarayonda aktiv subyekt bo‘lishdan ko‘ra, tizim buyruqlarini bajaruvchi tashkilotga o‘xshab qoladi [5, b.210]. Natijada tashabbus, ijodkorlik va refleksiya pasayadi. Bixeviorizmning o‘zi ham tafakkur jarayonlarini chuqur o‘rganmaydi - bu esa masofaviy ta’limda yanada yaqqol ko‘rinadi.

Shuningdek, *axborot yuklamasi muammosi* ham yuzaga chiqadi. Masofaviy platformalarda o‘quvchi bir vaqtning o‘zida video, matn, test, vazifa, qayta aloqa, xatoliklar ro‘yxati, yangilanishlar kabi ko‘plab stimulga duch keladi. Stimullarning haddan tashqari ko‘pligi e’tiborni bo‘lib yuboradi, diqqatni jamlashni qiyinlashtiradi va “kognitiv charchoq”ni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday holat uzoq muddatli o‘rganishni sustlashtiradi.

Yakuniy muammolardan biri - *inson omilining qisqarishi*. Masofaviy ta’limda o‘qituvchi ko‘pincha kuzatuvchi, baholovchi yoki platforma moderatoriga aylanadi. Biroq bixevioristik model texnologiya yordamida mukammal boshqarilayotgandek ko‘rinsa-da, real ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi emotsional, ma’naviy va muloqotga asoslangan aloqa hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu aloqa yo‘qolsa, ta’lim jarayoni sovuqroq, bir xil va shaxsiylashtirilmagan ko‘rinishga ega bo‘ladi.

XULOSA

Masofaviy ta’limning bixevioristik xususiyatlari zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchi xatti-harakatini boshqarish, motivatsiyani shakllantirish va o‘zlashtirishni nazorat qilishda kuchli vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Onlayn platformalardagi darhol qayta aloqa, avtomatlashtirilgan baholash, reyting va rag‘batlantirish tizimlari Skinnerning operant shartlantirish tamoyillarini amaliyotga aniq ko‘chirish imkonini beradi. Natijada, o‘quvchi faoliyati aniq strukturalangan, kuzatiladigan va o‘lchab bo‘ladigan shaklga kiradi. Shu ma’noda, masofaviy ta’lim bixevioristik yondashuv uchun tabiiy muhit yaratadi. Biroq, jarayonning bunday mexanizmlashtirilishi o‘ziga xos cheklovlarni ham keltirib chiqaradi. Ichki motivatsiyaning susayishi, ijodiy fikrlash imkoniyatlarining qisqarishi, texnologik nazoratning kuchayishi va insoniy muloqotning kamayishi - bularning barchasi masofaviy ta’limning bir tomonlama

rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuningdek, bilimni faqat tashqi stimullar asosida shakllantirish uzoq muddatli o‘rganish va mustaqil fikr yuritish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois masofaviy ta’limni rivojlantirishda bixevioristik yondashuvning kuchli jihatlarini - aniqlik, tezkor qayta aloqa, boshqariluvchanlik, mustahkamlash tizimi - saqlagan holda, uni boshqa pedagogik paradigmalarning afzalliklari bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Kognitiv, konstruktivistik va gumanistik yondashuvlar bilan integratsiya qilinishi ta’limning yanada chuqur, ijodiy va shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishini ta’minlaydi. Faqat shunda masofaviy ta’lim texnik jihatdan qulay bo‘lish bilan birga, mazmunan boy, o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydigan, barqaror motivatsiya shakllantiradigan mukammal ta’lim muhiti sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Бекбаев Р.Р. Теории познания: учебное пособие. – Ташкент, 2023.
2. Parbaboyev D. Masofaviy ta’limning kelib chiqish tarixi // Inter education & global study. – 2024. – No.10(1). – pp. 244-249.
3. Ochilova M., Xamroeva F. Xalqaro ta’lim platformalarini tahlili // Inter education & global study. – 2024. – No.7. – pp. 326-337.
4. Yusupova Sh. Oliy ta’lim muassasalarida masofaviy ta’limni o‘qitish tizimlari va amaliy imkoniyatlari // Academic research in educational sciences. – 2021. – Vol. 2. – No. 6. – pp. 741-748.
5. Temirov A.A., Habibulloyev D.S., Gulomov G.J. Masofaviy ta’limning boshqaruv tizimlari va xizmatlarining umumiy tuzilishi // Academic research in educational sciences. – 2021. – Vol. 2. – No.1. – pp. 203-212.